

Քրիստոս: Սա եպիսկոպոս լեալ է Պողոսէ եւ ընդ նմին շրջագայեալ քարոզէր դաւեաւորանն. եւ յետոյ հրով կատարեցաւ ի կուսպաշտիցն ի հոկտեմբեր Գ. — Եւ Թղ. 76ա. «... Անշարքարելին աստուած մարդացեալ շարարի յանձանալթ օ. եւ անշարքարելի մնա. վասն որոյ կանգնեցին բազին մի Ալթէնի եւ գրեցին ի վերայ թէ Անձանալթին Աստուծոյ է բազինս...»

* * *

Ի վերջոյ քանի մը խօսք ալ մեր հրատարակութեան մասին:

Բնագիր առած ենք Մատենադարանիս Թ. 748, Թղ. 101ա—106բ ձեռագիրը (A). եւ համեմատած Թ. 47, Թղ. 218բ—223ա (B): Առաջինը ծագած ընտիր օրինակէ մը, աւելի ամբողջութեամբ կը ներկայանայ, ինչպէս կ'երեւայ, քան երկրորդը: Անոր հետ միաբան են նաեւ Վնենտիկեան կրկին օրինակներն, որչափ ներքին է դատել Ագերեանին քաղաւաններէն (Ախակատար վարք. Է. 141—161 եւ Հայկազեան Բառգիրք). ուստի կարելի է ըսել թէ յեակնաս զոհացուցիչ է մեր ընծայած բնագիրն, թէեւ բաղձալն կը մնայ միշտ բաղդատութիւն մը Վնենտիկի եւ Էմփաճնի օրինակներու հետ:

Բնագիրը վերակազմելու ժամանակ աչքի առջեւ ունեցանք AB եւ այն կոչումներն զորոնք Ագերեան աւանդած է մեզի յիշեալ տեղեր: Տեղեւ տեղեւ նաեւ Վնենտիկեան ձեռագիրն աղաւաղ կ'երեւան: Ուր ձեռագիրք լոյս չէին տար, ջանացինք յանձնէ ուղղել. այսպիսի անղիք շատ քիչ են: Սը նշանակենք հոս միայն երեքը. § Ա, 12 AB «ունին քանի նման է», որ անիմաստ կը մնայ. ուղղեցինք «հարման է», = պատգամ է: Դարձեալ § Ը, 5 «զողնափողն (A) զուլնափողն», (B եւ ՀԲ). ունափող անիմաստ բարդութիւն մը կը թուի եւ որ ուրիշ տեղ չի պատահիր. ՀԲ կը մեկնէ «Ուլնափող = փող ուլան, կամ ուլն փողոյ. ողն. պարանոց», (Բ. 541 Գ.) մենք ուղղեցինք համաձայն § Գ, 6 ին՝ զուլն (կամ զողն) Սարգիսը? կողն? Սարգիսը եւ Սիւն ընթերցուածներու մասին խօսեցանք վերև*:

Հ. Ն. ԱՆԿԻՆՍ

* Բնագիրը կը հրատարակենք յաջորդ թուով:

Պ Ա Տ Յ Ա Կ Ա Ն

ՎՐԱԿԱՆ ԲՈՐԲԱՆՏՈՐԻՆԵՐՈՒ ՓՆՈՐՈՒՐ

(Ըրբան-թիւն)

Ուստի այս պատմութեան՝ 773էն մինչեւ 785 (կամ 789) տարիներու շրջանին համար՝ քարթւալ երկու երիւթեալ միայն ծանօթ են, որոնք Տփլիս նստող արաբացիներու աւատաւորներն են: Ատեներոն հ կրեալաղաւտ-երիւթաւի որդին՝ Ներսէս, եւ անոր եղբորորդին Ստեփանոս, որ Գուրգէն երիւթաւին որդին էր. իսկ Արշիլ իշխանը եւ ոչ իսկ կը յիշատակէ: Թէեւ վերջնոյս պատմութեան մէջ կըշտ սխալներ եւ ժամանադարկան հաւատութիւններ կը վիտանա եւ թէեւ հնագոյն պատմական եւ վկայաբանական ատաղձի մը երեւան հասնուէն յառաջ անհնարին է դանձոք լուծել, սակայն այսչափ գոնէ բացայայտ է թէ Արշիլ

վկայաբանութեան պատմական պատկերախորքը կը կազմէ Մուսա ամիրայեանին ձեռքով վրաստանի իշխանին բազմաշարք նահապետութիւնը, զոր կ'աւանդէ Ղեւոնդ: Եթէ չենք ուզեր Արշիլը ուղղակի ներսէս երիւթաւին հետ նոյնացնել, որ թէեւ մէկալին նման Արիւսագիթ ապականած է, սակայն իր նահապետութեան մասին որ եւ է բան ծանօթ չէ, այն ատեն, եթէ ուղիղ կը աւանտ, ժամանակագրութիւնը ինքնին այս անընթանելի երեւցող աւելոյնածին լուծումը կու տայ երբ կը պատմէ թէ, Արշիլ նախ եւ առաջ Եգրիսի մէջ մինչեւ Ըրբապան այսինքն իմերթ ամրացաւ եւ Տիլե — Գոլ եւ Գուլթաթի հաստատուեցաւ, որպէս զի յետոյ Վախեթ անցնի, ուր շատ մը ամրութիւններ հիմնեց: Եւ երբ Սարգիսնոսաց զօրավար Չիլուժ (յուզպան Բ. յապիմ) քարթլին աւերելէն ետքը կը պատրաստուէր Վախեթ մտնելու, զայն մարդաթափ ընելու համար, եւ թագաւորները եւ միջաւորները չէին կրնար իրեն դիմադրել, Արշիլ որո-

շնչ անձամբ Չիրուսի առջեւ ելել, երկրի խաղաղութիւն խնդրելու համար: Ըստ այսմ Արշիլ վրաստանի անուանաւոր իշխանն էր պարզապէս եւ իմերեթի եւ յետոյ Կախեթի (Շամսարաց) մէջ գեւ իշխանութեան երեւոյթ մը պահան էր: Թե՛ ստուգելու Արշիլ ստիկ անուանաւոր թաղաւոր մըն էր, արդէն կը խոտովանի ժամանակագրութիւնը. այնպէս մը կը պատմէ սակայն իբր թէ ինքը՝ Արշիլ մահապառն իշխաններուն, որոնք էր քաղաքներն են, ծագումը վաւերացուցած եւ երկրի անոնց մէջ բաժնած ըլլալ: Ասոնց մէջն են նաեւ «Ախախանը թաղաւորին մեծամեծներն մին՝ Ներսէս Ներսէսեան, եւ Արսէրսէս Արսէրսէսեան, որ նախորդին հետ ի միասին՝ վերին գաւառն կամ Քարթլիի տէրն էր»: այս երկու անձերը հաւանականաբար կը համապատասխանեն Ս. Արշիլ վարաց Կիրապաղաւոր-երիթում. Արսէրսէսին եւ անոր Ներսէս երիթում որդւն: Մինչեւ հիմայ կարելի չէ մեկնել թէ Կիրապաղաւոր-երիթում Արսէրսէսը իբր ժամանակակից Արշիլին հետ ինչ աղերս ունի: Թե՛ն նախորդ հարաւորութեան անիման մերաւոր պարագաներն չենք գիտեր սակայն թէ՛ վերայիցով տեղեկութիւնները ուղիղ են, այն առեւ Արշու փերապաղաւոր Ջուանշիրի ստուգիւ ոչ շատ ետքը ալ-Ամին ամիրայեանն վրաստանն առաւ ընդունեցաւ եւ յետոյ Լեւոն կայսեր ձեռքէն կիրապաղաւորութիւնը ստացաւ: Այսու ամենայնիւ առաջին բազմաաւանի կիրապաղաւորները իշխանութեան — որուն կենդանոյ կը ձայն մըն կըրարէթը եւ Արստանդը — իրականայն շատ պակասաւոր ըմբռնում մը ունենալու համար, անպատճառ հարկաւոր է բացայայտ անշնչալ թէ երկու տասնեակ տարիներու մէջ վրաստանի իրական տէրը՝ Իսահակ բ. իսմայիլ ինչ գեր խաղացած է կոպիտեան գաւառներու գլտմութեան մէջ:

|| Սա. Առաջիկ տնոր մտերին շատ հետաքրքրական տեղեկութիւն մը, — որ Շապուհ Բագրատունւոյ կը պարտի անշնչալ — կու տայ, էջ 144. «Ի սորա (Թեոփիլոս) աւուրս եղեւ գաւառն Հոռոմէիներոյն ի գաւառն Բասանն եւ գաւառն Խախոնցիին որով ի վերայ յարուցեալ գեղապաղաքին Գոմանարոյ, իսկ Թեոփիլոսը գնաց ի խաղաղ եւ ել ի ցամաք կամուրջ և գեղեցիկ գրաւուս ի Հայոց հանգերն ընտանեօր իւրեանց եւ առեւեալ գհիւպաղաւորութեան պատիւն՝ այսօրեա պապահիւպատ (από υπάτου) պատրիարքին՝ Արշու

այլ որդւոյ Շապուհը եւ Թորոս ի Սպեր գաւառն, եւ ինքն առեւալ հարկն ի Թեոփիլոսցեացոյ՝ զարմանաեղբն: Եւ ապա եկեալ Հոռոմէի արուցն ի զառանգ ի գեղեցիկ կամապար՝ կոտորեցան ի ձեռն Սա. հակալ որդւոյ իսմայիլին: || Թեոփիլոսը (829—842) այս արշաւանքը պապահիւպար կապ ունի անոր Ափխազիստան ըրած գծախառն արշաւանքին հետ, որուն վերայ միայն Թեոփիլոսի շարունակողը կը խօսի առանց մանրամասնութեանց ինչպէս: Արական ժամանակագրութեան համաձայն Լեւոն Բ. Ափխազաց երիթումն եւ խաղաց թաղաւորին մէկ գաւորն որդին՝ վերջնոց օգնութեամբ Յոյնեքէն բաժնուեցաւ, Ափխազիստանի եւ Եգիբրի մէջ՝ մինչեւ Լիկ լեւոր անկախ ըրաւ ինք զինքն եւ վրաց Ջուանշիր իշխանին պապահիւպարութեան վերջէն «Թաղաւոր Ափխազաց, տիտղոսն առաւ: Իր որդին եւ յաւորդը Թեւզոս՝ Առոտ Կիրապաղաւոր փեսան՝ ասոր օգնական կը հանդիսանայ անոր դէմ զառանգեցած՝ Կախեթի միջամարին՝ Գրիգորին, Մթիոնւներու, Շամսարն եւ Յփղիսի ամիրային դէմ՝ մղուած պատերազմի մը մէջ. (տե՛ս վերջ ՀԱՆԻ. ԱՄՍ. 1913, էջ 290)՝ Ետեւայն Յփղիսի Սահակ ամիրային անկումն (853) ետքը կը տեսնենք թէ Ափխազաց թաղաւորը Թեւզոսը Բուզոյի դէմ կ'արշաւէ, որ իւր կարգին անոր դէմ կը զգէի Ջերակ զորավարը եւ Առոտն որդին Բուզաբառ Կիրապաղաւորն: Ափխազաց թաղաւորը այս միջոցին կամայ թէ ակամայ իր կուսակցական գիրքն փոխած եւ Յփղիսի իսահակ բ. իսմայիլէ հզօր ամիրային գերելու խնդիրներն ճանչցած էր: Այս վարամուշիկ մէջ անշնչալ գեր մը ունեցած է այն յոյսը, թէ առով դիսհակ Յուսէպ դէմ թիկունք կ'ունենայ ի գիւպաւորն որ անոր փորձին Ափխազիստանի մէջ իրենց գերիշխանութեան իրաւունքը դիմաւ զորու թեւած վերապի ջալեցեղի. եւ թէ այսպէս խորհելով չէ խաղաւած ստուգել, Առաջիկ եւ Թեոփիլոսի շարունակողին տեղեկութեանց համախորհումով ակնյայտին կը տեսնուի: Թեոփիլոսը (842—867) որդւոյն՝ Միքայէլ Գ. ի կապալաւորութեան սկիզբը Յոյնը Թեոփիլոսաւորի առաջնորդութեամբ Ափխազիստան զարմանալ արշաւանք մը ըրին, որ նախորդին նման գծախառն վարձանք մը օւնեցաւ: Այս տեղեկութիւնները Մատուգիի պատմաններն կը հաստատեն, որուն համաձայն Ափխազիստան ալ նման վրաստանի մինչեւ ալ-Մուսաւլակիլի

1 Hist. de la Géorgie, 248—249, 253.

2 Hist. de la Géorgie, էջ 248, սու փեր ՀՄԵՆ. ԱՄՍ. 1913, էջ 284.

3 «Ի Հոռոմէիէրոյ յոքմանի սեռական է ամադրեմ փրէն հայերենի Հոռոմէի ձեռն, որ հոմանիշ է Հոռոմէի որդւնին: Հոռոմիլիոյ Հոս կրնայ փայն Յոյնեան յայնա. կեւ, ասորի պէտք էր Հոռոմի կամ Հոռոմայնիցը ըլլաւ: Թե՛ն բառի կազմութիւնը ինքն անյայտ կը ձայն՝ Շապուհ Բագրատունւոյն ամադրեմանքն անէն օրինակ մըն է առաջիկայ, եւ արդէն իր անին համար Շապուհ իր յաւորդ հայ պատմապիտեանից կը պարտուուի: Ասկէ զատ հոս Առաջիկ ընտրեմն մէջ տեղեւ պատմաններն մեծաւ մասամբ շափաղանց կիրաքարամաքութեան են: |

4 «Գեղեցի եւ ընդ Կախալի ըլլաւ: |

1 Առաջիկ նայն տարին կը զնէ նաեւ Ասորիքի մէջ Ուրպիլի տարեքն Ջուպարառ (Սամսուէ Անշիրոյ, վաղը. 1893, էջ 92, ՋԱՌԳՍՏԸ կորաւալ եւ Ջուպարառ) ջալալեքն առաւ մը եւ Թեոփիլոսի Ամուրի (պայպի կորաւ), ջով տարած յարմարութիւնը: Այս գեղեցիկը ըստ Իրմոնիսոս 8ԷՎ-Մարսէի, առ Միքայէլէ Արարոյ III, 1, 88 — 531, պատահած են 1148թ. — 836/7 Գ. ետքը: |

2 Թեոփիլոս, Շաբ. էջ 137, 16-18 ապ. Բունն, «Թեոփիլոս եւ օգոստոսափոսին եղբայրը Վարդան բանակաւ Արաքսիս զգիւցեցան, բայց այնպէս գծախառն վարձանք մը ունեցան որ այդ արշաւանքին քիչին միայն ետ զարմանի Հմմտ. Լիւրդ. ՍԷՆ-Մարգրէ, Hist. du Bas-Empire, 13, 97: |

3 Hist. de la Géorgie I, 259—261.

4 Hist. de la Géorgie, էջ 266:

5 Թեոփիլ. Շարունակ. Գ. 89, էջ 203, 2—7:

գալուստը Տփղիսի արքայացի հրամանատարին հարևան էր 1 զանե իսահակ Բ. խմբային ժամանակ (գրեթե 880 — 853), որ երկու տասնեակ տարիներ իբրեւ անկախ տեր իշխան Տփղիսի մէջ: Ստ. Աստուրի վերջ յառաջ բերուած պատմութիւնը արդէն զանցալստը կը ցուցնէ թէ իսահակ իշխանութիւնը բուն Հայաստանի մէջ իսկ որպիսի ընդարձակ էր եւ մէկայ կողմանէ Մասսագէի ստորագրութեան ձեռնարկութիւնը կը հաստատէ երբ անոր մասին կ'աւանդէ թէ՝ «Լնն (Տփղիս) իսահակ Բ. խմբային անուամբ մարդ մը կար. որ իբնէ կուսակց մուսլիմներովը շրջակայ ժողովուրդներու վրայ գերիշխանութիւն ունէր, որոնք իր կարգադրութեանց կ'անստային եւ զխահաբիկ վճարման մասին իրեն հետ համաձայնած էին: Անոր իշխանութեան տակն էին այն կողմերու ժողովուրդը մինչեւ որ Բուզանդ զգուած ալ-Մուսալակիլը — որ Տփղիսի բերդին առջեւ կեցաւ եւ բանակ դրաւ — անոնց գէմ կուսակցով յարձակմանը բերքն առաւ եւ իսահակն սպանեց, վստօ զի անկիւս բռնութեամբ արհաւան էր այն երկիրներուն: Անոր մասին շատ մանրակցութիւններ հայտնաբերուած մէջէն կ'անցին, որոնք հայտնաբերուած բերքն շատ երբ պիտի ըլլար, սակայն ասոնց այն երկրին տալով վրէժեմք եւ այն աշխարհին պատմութեամբ զբաղողներուն քաջամասնութիւնն: Կարծեմ թէ Քուրտ-յիշանցը ցեղէն բաժաւ Ուսային կամ անոնց պիտակնոց պաշտպանեալներէն էր իսահակ: Արդ այն ժամանակներէն մինչեւ այսօրս Տփղիսի սահմանաբերքին մէջ մուսլիմներու յարգանքը կորսուած է այնպէս որ անոր սահմանակից թաղաւորութիւնները հպատակութիւնը զլացած են, եւ Տփղիսի երկրներու մեծ մասն գրաւած. իսկ խալիք երկիրներուն Տփղիսի հետ հարադակցութեան ուղին այս անհաւաստ աղբերակ մէջէն կ'անցնի. սակայն բերդին ընկալիներն գեա. դո՛ւ թէ անպարտեղի քաջութիւն ունին, թէ՛ եւ յիշեալ թաղաւորութիւններէն շրջապատուած են»: Ալ-Վազիքի ժամանակ (842 — 847) իսահակ Նոյն իսկ խալիքային Հայաստանի տէր ճանցուեցաւ: Իր կիներ չբիտանեալ «գահի տիրոջ» տայիւքն հիւսիսային Դաղեստանի Սեւարաց թաղաւորին դուստրն էր եւ իր մարտիկներուն մէջ ունէր քաջապիտան խոյժեցի լեւանակները, որոնք Եւստիֆ Բ. Արմ. Սայրի Մուսամազ ալ-Մարմազի ստիկանը սպանած էին, անոնցմէ զառ գեաւ ուրիշներն ալ վարձած էր 1:

1 Մասուգի, Մարաթ Բ. 65. Տես իմ գործն Osi-europ. u. ostas: Streifzüge, էջ 174:

2 Տես վերջ լճնդ. ԵՄՄ. 1913, էջ 464:

3 Հմմտ. Բաւ. 711, 5-6:

4 Այսպէս Յար. Գ. 1 է 1, 7:

5 Իրն խորդ. 174, 8:

6 Այս տեղեւոր կարեւի էր ենթադրել թէ Եւստիսի Բ. 230 տեղեւորութիւնը կը հաստատուէր թէ «գահի տէրը» տնտեսաց իշխանն Սաւա է. հմմտ. վերջ լճնդ. ԵՄՄ. 1913, էջ 465, եւ Իրն խորդ. 174, ուր կ'ըսուի թէ գահի տիրով երկիրը կ'էնթար Տփղիսի եւ Աւանց թաղաւորին աշխարհին միջեւ: Սակայն օրին վայրութիւններ, բայց ի մասնաւոր իրն Ռուսայի 1 է 1, տեղեւորութիւնն, այս ընթաց ճակատակ էր հանդիսանալ:

7 Յար. Գ. 1 է 1, 5-6:

Յարապի որ իսահակ Բ. խմբային Տփղիսի կը տիրէր Բագրատունիք, անմեղ ստամոք Արաստանի մէջ գործ չունէին, եւ նոր իշխանութիւն մը հիմնելու մասին խորհիլ անդամ կարելի չէր: Այն ահաւոր արեւմտային գաղութաններն որոնցմով Ռաշտի ժամանակ խաղաղմա Բ. Խաղմա մասնական էւ Հայաստանի իշխանութիւնը գաղտնի, զխաւորաբար զգացած ըլլաւ եւն վրացի ազնուականներն, քանի որ այդ գէպքերը Արաստանի եւ Դանաւարն աղբարտութեան գրգռեցին: Արարացի աղբարներն յետոյ Արաստանի մէջ մասնական իշխաններ չեն յիշեր. եւ թէ՛ երկրին մէջ անոնցմէ մնացորդներ ալ կային, ապահովապար իսահակ խիստ կառավարութեան ժամանակ խելով չէին յանգիստը 1:

Բուզանդ՝ 852 — 855 տարիներու մէջ Սաւառա զգուած հայ եւ աղուան մեծամեծներու երկայն ցանկին մէջ, զոր Յովհ. Կաթ. եւ Բ. Արքունի յառաջ կը բերեն, վրական իշխան մը անգամ չկայ: Տփղիսէ հիւսիս Կովկասի մէջ ԴԱՆՆԱՐԷ էին որ կեանքն Արարացաց անտանային կը գործնէին: Իսահակ անկուսն (853) եւ Բուզանդ Հայաստանէն ելելէն վերջը, երբ ամբարպետ Եւստիսի զէմ պատեհազմը վերստին սկսած ըլլալուն համար ստիպուեցաւ իր բանակները Հայաստանէն ետ քաշել, հայր կրցան գործնալ շունչ առնուլ: Իսկ Արաստանի մէջ առակին անգամ Ափխազաց իշխանը՝ բագրատունի ցեղէ վրական իշխաններու մէկ մասին ազնուութեամբ ջանաց սոցի հաստատուն կուտն մը գտնել: Այստ Եփեսո 862ին իշխանաց իշխան անուանելէն ետքն է որ Բ. Արքունի գահը մեղաւորութեամբ իշխաններ կը յիշատակէ. «Կայց քանզի հաւատարմաւ էր վերապաշտելուն աշխարհին Հայոց Աշոտի, որ իշխանաց իշխան» ձեռն ի գործ արեւմտ նուաճել զիշխանն Հայոց, զվրաց ի վաղուանց, որ եղև իսկ 3, Եփեսոն այս ժամանակ վրական Բագրատունիները պարզապէս Արաստանի գաւառական իշխաններն էին եւ մերթ յուշոց մերթ արարացաց գերիշխանութեան տակն եւ իբրեւ ամբարպետին աւատաւունքը՝ Հայաստանի իրենց ցեղակացը քաղաքականութեան կը հետեւէին: Տփղիսի արարացի բռնակալներուն ձեռքէն ազատելու համար աւելի սերտիւ կը միանային հեռուստ Բաղդադի ամբարպետին:

Տայրի Արաստանի Բագրատունիներէն զատ. գրեւ եւս կար Ապերի մէջ, որ այս ցեղին հին Բնաւ գաւառն էր 1: Վերջ տեսնալ թէ ինչպէս Աշոտ Հաղաւթի որդին եւ Աշոտ Մասիկի բեգորդիքին Թեոփիլոս կայսեր խաղաղական արշաւանաց ժամանակ Ապեր գաւառին իշխան կարգուեցաւ 4, Բուս-

1 Հմմտ. Բ. Արք. Գ. 4 է 176: Եւստիսի. Գաղմ. Բ. 1 է 1, 7, 10, 13: Եփ. 3, 5, 9, Եփ. 4, Եփ. 5, Եփ. 12. Եփ. Բագր. Coll. d'hist. armén. I, Appendice, էջ 609-613. Daghbachian, Gründung des Bagratidenreiches, էջ 31 է 1:

2 Բ. Արք. Գ. 4 է 208, Հմմտ. Daghbachian, մէ. գործն, էջ 43:

3 Փաւստ. Բն. Ե. Ի. 4, էջ 243:

4 Ի յառաջորդէն պէտք է ի բաց մերթն այն շատ հրապարիչ գաղափար, թէ հարաւոր է վրական բագրատունեաց ծագուել այս ցեղերն մէջ վնտուել եւ Լաուրի հի

դայի արշաւանաց ժամանակն իսկ Սպեր գաւառին մէջ Բազարաւանի ցեղէ իշխանիկ *մը* կը գտնենք, որ Յունաց ձեռքէն՝ «գալարար» Արամանեակ բերբը կ'աւանու եւ որուն ջով կ'ապաստանի Վասպուրականէն Գուրգէն Աթրուշին¹։

Դեռ եւ ի՞նչակի չենք Բազարաւան կերպապատեան ետքը ժամանակագրութեան ներկայացուցած կողմնակա գծերու սերտաբանական կնիկն լրացնելու. սակայն գտնէ կրօնագէտ Վարդան օգնութեամբ ժամանակագրին իրաւ սխալներն գտնել եւ ուղղել։ ԳրԱՅԱՐԱՐ՝, Բազարաւան կերպապատեան կրտսեր եղբայրը՝ Սմբատ Լայոց Թագաւորին Աշոտ որդւոյն եղբայրը կը Համարուի։ Եւ որովհետեւ Լայոց Թագաւորն անոր կնիւղ եղբայրն իր անուանումէն, ուստի այս խորհրդառեւ իմաստն առ միայն կրնայ բլլալ թէ անկա փնայն կը Աշոտին՝ որ իշխանաց իշխան եւ յետոյ ալ Լայոց Թագաւոր եղաւ, սակայն Վարդանի Համանայն փեսան՝ Գուարամի երէց եղբայրը՝ Բազարաւան կերպապատեան էր։ Գուարամ՝ իբր թէ տիրաւ բլլայ Զամբակեթի, Թրիպոթի, Տաշաց, Աշոցայ եւ Արտաշանի եւ տարակիցանոց զէմ պատերազմ մղած, «Մերթ յաւիտ» եւ մերթ անհաղոյ՝ Գուարամ իր երկիրներն իր Ատարնի եւ Բազարաւան եղբայր մէջ բաժնեց եւ Աշոցը Հայաստանի Թագաւորին՝ իր կնիւղ եղբորն տուաւ։ Աշոտ իշխանաց իշխանն եւ Ափխազաց Գէորգէն Ա. Աղծեփէլ Թագաւորին միջեւ՝ Վրաստանի տերութեան Համար ծագած պատերազմին ժամանակ, որուն պատմութիւնը զգրախոսարար մեղի Համար կորուսած է, վրական իշխաններն երկու կուսակցութեան բաժնուցեան. «Դասր» Գուարամ՝ մամիկաթի որդին եւ Դուաթի կերպապատեան Տորեքորորդին, ու Գուրգէն՝ Ափխազաց կողմէ էին. մինչեւ Դուաթի եւ Լիպարիտ Լայոց կ'օգնէին. «Լայն ժամանակը Գուարամ կ'օգնուէր եղաւ» Լիպարիտ Թրիպոթիի տիրացաւ եւ Աղծեփի տիրացաւ որդին իշխանաց եւ Դուաթի՝ Բազարաւան կերպապատեան որդին կ'իշխէր։ Վարդանի Համանայն, էջ 85, Աշոտ իբրեւ իշխանաց իշխան իր տերութիւնը տարածեց Վրաստանի եւ Աղուանից վրայ եւ կուսկանեան ցեղերն նուաճեց, եւ իրեն միայն

որդի Աշոտ՝ Վրաստանի մեծ իշխանին Ատրեքեանի Տոր Աւուի Տաւ Կոնստանտինը ըստ կրտսերիցն. վասն զի այն Աշոտ Հապէճ Բազարաւանի պատմագրին Հայրն բլլաւով. «Եթէ Վարդանի վրայ թիւնը բաղարմապէս անուանեն — անկարելի է ընթանել թէ ինչպէս Հաւորար է որ այսպիսի կարեւոր իրաւութիւն մը, այսինքն Վրաստանի յետագայ Թագաւորութեան պատմագրին Տոր ձեռքէն իսկ հիմադրութիւնը, բոլորովին մտաւորութեան մէջ մնար։

1 Թովմ. Արմ. Գ. Բ. 194. «Եւ եղև իբրև կուտարեց Քախոյ զանց անցից ընդ Կապուրդիան աշխարհս եւ խաղաց յարեւել կայս» ևլ քանց Գուրգէն ի Սպեր գաւառ. եւ էր յայնժամ առեալ (ի) Եունաց զազարար իշխանիկ կոչեցեալ ի առհաճ Բազարաւանի՝ քերդն Արամանեակ կոչեցաւ։ «Գաղաթար» անուշալ յառակ անուի մը չէ։ եւ կը կարենք որ «Գաղաթար» կամ «Գաղաթար» բլլաւ։ է։

2 Բրուէ, Hist. de la Géorgie, էջ 269. Այսպէս Հասկնալն է այս անգիւղը. վասն զի Սմբատ Աղուարաւ Լայոց Թագաւոր չէր այլ պարսկապետ միայն։

3 Հաւանականորեն Գուրգէն կերպապատեան է։

Թագն կը պակսէր։ Դուաթի կուսակցական գիւրքին կատարեալպէս կը Համապատասխանէ անոր Ատրեքեանի Տոր Աւուի վարմունքը. եւ անտարակոյս անոր Համար ալ Աշոտն իբրեւ աւատաւու Վրաստանի իշխան գրուեցաւ. իրապէս ալ Վարդան, էջ 86, կը գրէ. «Այլ Աշոտ որչա զնէ իշխան վրաց գրեւորդի իւր (այսինքն Գրուաթի՝ զորդի Բազարաւան), եւ ինքն կատարի ի Գրիստոս երեմանաւուն եւ մի ամայն»։ Ինչդէր է միայն թէ արդեօք Վարդանի՝ Դուաթի անուանումն Աշոտի պատկանէ (885) ետքը գնեին ուղղի է։ «Լայն ժամանակներն (881ին) Գուարամ մամիկաթի որդին՝ Դասրաւ մասնաւորեմբ սպաննեց Դուաթի կերպապատեան, որ Բազարաւանի որդին եւ իւր ներքեւիցն էր. Դուաթին որդի մը մնաց՝ Տորեքեանի որ իբր Տորեք ետքը Թագաւոր եղաւ»։ Վարդանի Համանայն Դուաթի՝ Բազարաւանի որդին՝ իւր Գուարամ Տորեքեանին սպաննուեցաւ՝ առաջ ի ներսեայ թէ Դասրաւ կամ Դասր յիւրականին Գուարամ մամիկաթի ուրիշ մէկ անունն է։ Թամնայնի զեպո սակայն Հիմայ յայտնի կ'ըլլայ թէ այն տեղեկութիւնը, որուն Համանայն Գուարամ իր երկիրներն իր եղբայր մէջ բաժնած եւ ինքն կրտսեր եղաւ է, մտադածին դիւա մըն է։ Դուաթի կերպապատեան սպաննուեան ետքը Լայոցին, Լիպարիտ եւ Աղբը եւ Դուաթի եղբայրն Աշոտ՝ Դասրի զէմ միաբանեցան, ծակաւ մը միջքին, զինքն փախչելու տարկեցին եւ ամրոցներն ձեռքէն անան. Դասր Եունաստան կայսեր փախաւ եւ երկայն ատեն Հոն մնաց։ Կոստանդինուպոլսոյ աղբունիքն կը գտնուէր նոսն. Ափխազաց Դեմետր Թագաւորին Բազարաւան որդին որ իր աղգականներն տարկուած էր փախչել, երբ վերջինս յաղիւցաւ յունական ուսով Ափխազիստանի տիրել եւ Եւհաննի որդի՝ Ատրեքեանի Թագաւորն Հեռացընէլ, Եունաստանէն Դասրն ետ կանչեց՝ ձեռքը բանակ մը տուաւ որով վերջինս Սամցխէ մտաւ, ուր կրցաւ Գուարամի ձեռքէն գրտուած Օտրիէ, Զուրաբիցիի եւ Լուսինեմա երեք ամրոցներն բռնել։ Անթիւ բաւակաւ մը Դասր Բարեթիի Ատրեքեանի Թագաւորին զէմ քաղեց, սակայն վերջինս Գուրգէն կերպապատեան եւ անոր որդիներն, նաեւ Հայերեն օգնութիւն գտնելով, յաղիւց Դասրին եւ անոր նիդակակից Բազարաւան արկաւորն, Ուսթի միտաւորին եւ Ափխազաց երկուստեան. Դասր զերի բռնուեցաւ եւ Սամցխէի ձորին մէջ սպանուեցաւ (888)։ Իրմով սպանուեցաւ այս գիւն ալ, որովհետեւ իր եղբայրն Աշոտ արդէն 869ին մեռած էր։ Անի անմիջապէս ետքը կը կարգաւ թէ Գուրգէն կերպապատեան ալ իր մահուանէն յետոյ Ատրեքեանի եւ Սմբատ մամիկաթի որդւոյն Արամանի Բազարաւանին Հոն զգտուեցաւ — վասն զի Տայքի մէջ իր կամեան կուլաւան Թաղուց եւ կ'ուրցը Զաւրեթի եւ Արամանի մէջ ապրիլ — եւ անոնց Հոն Արամանի մէջ ձորին մէջ Սգիւնաւ գիւղին մօտ կուի մը

1 Hist. de la Géorgie, 270, 271.

2 Ժամանակագրութեան մէկ ձեռագիրը՝ Հարկաւոր կը Համարի ի վեր Հանելու թէ Դուաթի՝ իր Տորեքորորդի Դասրայն սպանուից թէեւ Գուարամի կերպապատեան ժամանակ եղաւ, սակայն աւանց անոր միջապատեան

մէջ, բայց յաղթուեցաւ եւ զերի ինչաւ եւ առած վերքերուն հետեւութեամբ ալ մեռաւ:

Թէ Ատրեւեսն Գ. երբ մեռաւ, չենք գիտեր, ժամանակագիրը կիրաւագրատութեան պատուոյն մէջ իրեն յաջորդ կը գնէ անոր Դաւիթ որդին, որ 937ին մեռաւ: Կոստանդին Դիւրանեծեան աւանդանքներէն պէտք ենք հետեւցնել թէ այդ յետոյ կողմնակի գծէ սերող Ատրեւեսնի (Դ.) անչաւ, որ Բագարատ Մազիսարոսի որդին եւ Վրաց իշխանին եւ Արամուշի տիրով Գուրգէն առաջնոյն եղբայրն էր. այս տան մէջ մնաց կիրաւագրատութեան ժամանակագիրը թաղեցնելու երկու Ատրեւեսնի կիրաւագրատներն իրարու հետ չգիտած է եւ Կոստանդինէ մեզի ծանօթ Ատրեւեսն Գ. ի չորս որդիներէ՝ Ատրեւեսն Գ. ի կը հաճարի: Այս այսպէս բլլալով հանգեւրծ Ատրեւեսն Դ. ք Բագարատ Մազիսարոսի որդին՝ Վրէշուրի, բայց Կիրաւագրատ չի համարիր: արդ. քանի որ իր չորս որդիներն ձեռքէն կ'առնուին ինքը պէտք է կրօնաւոր եղած ըլլայ, իր չորսորդ որդին՝ Սմբատ Կիրաւագրատ թաղարար, որ 959ին մեռաւ, կը համապատասխանէ Դաւիթ թագաւորին եղբոր եւ Ատրեւեսն թագաւորին որդւոյն:

Գուրգէն Բ., Վրաց իշխանը եւ Քուելէ եւ Աւարայի տէրը, որ յետոյ իր աներով Աշոտ Կիսկիսի ձեռքէն Արամուշ աւորոցն առաւ, կը նշխանայ երթիմանելու Երիւթաւին հետ որ Գարբու վիշխին վարաց համաձայն Քուել բերդին տէրն էր: Բագարատ Սիւրապաղ Գեորգի թագաւորին կրտսեր եղբայրն՝ իր գեանս՝ իսկ Հերթի իշխանին իւր Դիւրան քրով որդին էր: Կոստանդին զինքն Ատրեւեսն Գ. Կիրաւագրատին որդւոյն հորեղբորդին (ἐξῆδελφος) կ'առնանէ, որով անշուշտ կ'ուզէ ցուցնել թէ կողմնակի գծի մը սերունդ էր, եւ ստուգելու մը ժամանակագրութիւնը զինքն այդպիսի գծէ մը յառաջ կը բերէ: Սակայն այսու հանգեւրծ ուրիշ բնութեամբ ընդունելի զարմած է, որուն համաձայն այս Գուրգէնը յետասանին մէկ որդին է Գուրգէն առաջնոյն, որ ըստ Կոստանդինի անգլուակ մեռաւ:

Ասոր հակառակ Բագարատեանց հետ որեւիցէ առնելիք տակը չունին Դիւրան իշխանը եւ ասոր Սյունիս եղբայրը, Վրաց երկու քաղաքապետները, որոնք Մովսէս Կաղանկելոյ համաձայն Սմբատ խոստովանողին կառավարութեան սկիզբներն Եւսուլֆ Բ. Աբու Սաժ զորավարին ընդգիծացան երբ վերջինս Վրաստան կողպուտով արշաւանք մը Վրէշ, բայց անկէ անդորմաբար զիջատուեցան: ասոր Բաթի Սյունի-

ղծաց: (Մատն.) իշխաններն էին ինչպէս Կիւմանցի Գուրգէն Գուրգէն Կաթուղիտեան (Երուսաղէմ, էջ 235 յժ.):

Կոստանդին Դիւրանեծեանի վրական Բագարատեան գծերու ազգակցութեան հայոց այն տեղերն De admin. imp. c. 46, էջ 207, 15, անկից շփոթած է Բրսեւ, Additions, էջ 149, այն տանն միայն հասկնալի վրայ կըր Կիւմանցի թէ Սմբատի որդի Դաւիթին իւր Բագարատ եղբորմէն ամառը սերունդ մը անկէ կրտսեր է եւ թէ երկուքն մայրերն ալ տարբեր են: Աւրեմ ըստ այսմ ալ հորեղբոր եւ եղբորեղբայ մայրերն երկու հորեղբոր աղջիկներ են, այսինքն թէ Ատրեւեսնի հայրը Բագարատ իւր խորք մորը հորեղբոր աղջկան հետ ամուսնացած էր, որ անկարելի բան չէ: Ի յետագայս "այժմեան մագիստրոս, կոչուած Ատրեւեսն" Բագարատ մագիստրոսին որդին, որուն քայրը Դաւիթ Սմբատ որդին կրօնական առած էր ըստ ցարկապակե չի կրնար նշխարողով Ատրեւեսնի հետ ինչպէս Վրէշ Բրսեւ, որ "այժմեան Կիրաւագրատ" Աշոտին հայրն էր: Վասն զի Ատրեւեսնի մագիստրոսը, ինչպէս "այժմեան մագիստրոս, ցարկապակե ինքն կը ցուցնէ՝ դործին գրութեան ժամանակն (952) գեռ. կնիքակի եւ Աշոտ Կիրաւագրատին հետաւոր մէկ ազգականն (ἀνεψιός) էր (De admin. imp. c. 45, էջ 203, 16) եր. միշտեւ Ատրեւեսնի Կիրաւագրատն Ռոմանոս Լեկապեմոս (920—944) կայսեր Գուրգէն Բ. ի համար մագիստրոսութեան պատիւ բերելու առած ժամանակն արդէն մեռած էր: Բագարատ Մագիստրոսը, Ատրեւեսնի Մագիստրոսին հայրը, Գուրգէնի Կրտսեր պաշտօնորդն (կուրիւս) հետ 934ին Թեոդուկոսոյ (այ (Կիւմանցի) գեմ կը կուտի, եւ անկէ դրանու Մատանան Վրէշուրի, զոր ասկայն Կարնյ Մատանուաններուն կը յանձնէ վերտին (էջ 204, 17): Այս Բագարատ Մագիստրոսով ուրիշ մէկն չի կրնար հասկնալի բայց թէ Աշոտ Կիրաւագրատին եղբայրն, որ ժամանակագրութեան համաձայն Բարթիլի թագաւոր եւ Կիրաւագրատ էր եւ 945ին մեռաւ. եւ ստուգելու ալ ասկիւս Ատրեւեսն անուամբ որդի մը ունէր, որ իւր հորեղբորմէն ետքը Կիրաւագրատ եղաւ բայց իր որդիներն զինքն վաճար մնացին, ուր 961ին մեռաւ: Բաթի թէ՛ Կոստանդինի Ատրեւեսնի մագիստրոսը՝ տիրող Կիրաւագրատին (Աշոտի) ἀνεψιόςն կը համարի, այս բառը "եղբորդի" իմաստով կը գործածէ:

Դաւիթի անգլուակ մեռող եղբայրը Սպանիա, զոր Կոստանդին միայն կը յիշէ, առաջին հայեցողածքով առեղծուածային կ'երեւայ. սակայն այն տեղեկութիւնը թէ Սպանիադէ մարմին, ի բաց առեւել սերուն, զոր պատմագրով ժամանակ որոտպահով մը սովոր էր պաշտպանել, անկիրաւորել էր, աներկբայ կը ցուցնէ թէ այս Սպանիադէ նշան է իրանական այն համբաւաւոր վիպական դիւ-

1 Բրսեւ, Hist. de la Géorgie, 281.

2 Hist. de la Géorgie I, էջ 272.

3 Hist. de la Géorgie I, 272.

4 Բրսեւ, էջ 276, նշ. 3. անս իմ գործս Ost-europäische und ostasiatische Streifzüge, էջ 184.

5 Բրսեւ, 278, 279.

6 Մովս. Կաղանկ. Գ. իւս, Հար. Բ. 64/65.

7 Տես իմ յիշ. Գործն, էջ 38 յժ.:

8 De Muralt, Essai de chronographie byz. I, 590.

9 Hist. de la Géorgie I, 280, 284.

ցաղին հետ, որ կայ-վշտասպի որդին էր եւ որուն կը վերագրուէ Աւանդ ամրոցին կառուցումը¹։ Սակայն վերջ գինին իրացուցած են, անոր համար ալ կը պատմեն թէ Պերօյն զե՛մ կուսած² անոնց յաղթին եւ ինք զինքն անոնց ահաւոր բրած է³։ Արեւելեան իսկական մէջ Ասպանդիար հական շոյն իսկ իբրեւ աստուած կը պաշտուէր եւ տեղացի շնորհին թանգրի-խանին հետ կը նշմարուէր⁴։ իսկ վրդկան Բազրատունեաց այսպիսի յառաջ յառաջ եւ Աւանդ ամրոցին հիմնադրին իրենց տոհմածուին մէջ առնուլը անով կը մեկնուի որ աստուգին աւ. Ա. Գարուն սկիզբն Բազրատունի ցեղին շերիպայուցուցիչը Սպանդիար մը կար. Բարգէն կաթողիկոսի սինդական թղթոյն մէջ, իսկական Բազրատունեաց մարկէն (505/6)։ «Ապանդիար չայոց ասպետ» մը կը հանդիպինք (Գիրք Թղթոց, էջ 42)։ Աւանդութեան այսպիսի արտահայտութեանց հետեւած է Մ. խորենային⁵, որուն գիտերն վրաց թով անպատու գեանի վրայ չեն ինկած⁶։ խորենային կ'աւանդէ Բ. Գ. էջ 142, թէ Բազրատունեաց մէջ Ի սկզբան հրեական անուններ կը գործածուէին⁷ զոր. ԲԱԿԱԿԻԱ, ՍԱՓԱՏԻԱ, ՎԱՋԱՐԻԱ եւն եւն. եւ ասոցիւ ալ Սպիտարոյ եւ Վարդարի անունով երկու Բազրատունիներ կը յիշէ Բ. ի. 99 Ենանոսի որդիներն, որոնք Արշաւ թագաւորէն բռնադատուեցան հրեւիթիւն ուրախայն⁸։ Արք քանի որ խորենայեց առած բռնայիններուն համաձայն ԲԱԿԱԿԻԱ՝ ԲԱԿԱՐԱՏԻՆ հրեական է ՎԱՋԱՐԻԱ՝ ՎԱՐԱՋԻՆ, ՀԱՄԱՐԱՏ՝ ՍՄԱՐԱՏԻՆ, ուստի տարակոյն չի մնար թէ իր «գրութեան» համաձայն ՍԱՓԱՏԻԱՅԻ մէջ ալ Բազրատունի աստ ժամանական տաղաւթ, ԱՍՊԵՏ, կեցած է⁹։ սակայն Սպիտարոյի մէջ կարելի է Սպանդիարն ալ տեսնել։ արք քանի որ խորենային Բազրատունեաց հրեական ծագումն այսպիսի եղաւ, շատ շուտ Ս. Գրքի մէջ կ'առնուի Սպիտարոյ Դաւթի եւ Արեգայելի որդին (Բ. Թագ. Գ. 4. Ա.

Մն. Գ. 3)¹. եւ արդէն Դաւիթ թագաւորին կը հասցընէ նաեւ Վրացի Բազրատունեաց թով սովորական եղած Դաւթի անունը։ Եւ մէյնը որ իր այսպիսի յառաջացաւ, այն աստեւ աւելն ազնուազոյն երեցաւ Բեքարսէն սերկը որով Սողոմոնի ալ ազգական կ'ըլլային։ Այս կերպով հին իրանական Սպանդիար գիւցաղը Դաւթի որդի եւ Վրացի Բազրատունիներու նախահային եղբայրն եղած է։ Ուստի խորենայեց պարսկազմիկ գիտերն վերջն է որ վերջ գրգռեցան յաստու գիտերու եւ անոր ակնարկութեանց հետեւեալով իրենց ծագումն Դաւթի ասն մէջ գտան։ Կոստանդինի վրայն ծաղիւղեալ Տայոյզ մեկալ տեղեկութիւնը² թէ «Երբ Հերակղ կայսրը զինու զորուհիամբ Պարսից զեմ արշաւեց, վերջ ալ իբրեւ զաշնակոյ իրեն հետն էին, այն ժամանակէն ի վեր պարսկական շատ մը քաղաքներ եւ եկիւրներ նուաճեցին, տակն Յունաց Հերակղ կայսրը վախովն քան թէ իրենց ուժով կամ գէներալն։ Վասն զի Հերակղ կայսրմէ մէյն յաղթուեալն եւ ջախջախեալն եւ իրենց առաջնորդները կորսեցուցին ետքը Պարսիցը, ոչ միայն վրացիներն կը յաղթուէին գերաւ, այլ նաեւ Սարգիստներն» (էջ 198, 14—22) այսչափ միայն իրականութեան հետ կը միտարի որ վերջ ալ գոն ժամանակ մը իբրեւ գաշնակոյց կայսր բանակին մէջ կուռեցան³ եւ ժամանակագրութեան համաձայն կայսրմէ Բարթիլի միտալար անուանուած Աստուրսեհ ձերբու խաբանին Տիգրիսի պաշարուն ժամանակ կ'օգնէր, միւղդեւ Վրաստանի օրինաւոր իշխանը մինչեւ իր կիսալք Պարսից հաւատարիմ մնաց (վերջ ՀԱՆԻ. ԱՄՍ. 1913, էջ 216 եւ 283)։ Կոստանդինի Երեւանեան վերջը (վրացի) Բազրատունեաց զաւթեան ծագումն բնութագրող առաջին հեղինակը, որ նշոյն ծագումն կը ժամանակէն նաեւ (Տիգրիսի, Միկիթար Անեցի ժամանակագիրն է (Տիգրիսի), սակայն ինքը Վրական ժամանակագրութիւնն արդէն կը գործածէ⁴։ Թէ արդեւք վերջին Սպանդիարը Բազրատունեաց նախահոր եղբայրն էր համար թէ ոչ, կարելի չի բնել։ Սակայն այդ⁵ ժամանակագրութեան մեղէ հասած կերպարանքին ուսկ կը պակսէ։ Վարդապետը որ Վիկիթար յառաջ իր գործածէ, ինք զինքն գովելի բրած է այնու որ, անոր Բազրատունեաց ծագումն պատմութեան կ'անգիտարանայ⁶։

Վրական Բազրատունեաց հետազոյ մի. զաւրական տարեանկին մէջ⁷ ժամանակագրութեան աւանդածներն ընդամենը տպուած են։

1 Հմմտ. A. Carrière, La légende d'Abgar dans l'histoire d'Arménie de Moïse de Khoren. Centenaire de l'Ecole des langues orientales vivantes. Paris 1895, էջ 385.

2 Հմմտ. Hist. de la Géorgie, էջ 234.

3 Հմմտ. Մատուցի. Գիրքայ առ Թաւայիկ I և II, 8 մէլ.

4 Միկիթար Անեցի, Գրամութիւն, էջ 16, 30 (այս. Գրամութեան)։

5 Այս հետեւութեան կը յանդէս առնայն աստուգութեան թէ էջ 91—92ը. համաժաման էջ 81—82ն հետ։

1 Տես իմ իշ. Գործն, էջ 166, Հմմտ. Իրն աւ. Գաւ. Գ. 9, 2։

2 Գաւ. Գ. Գ. De admin. imp. c. 45, էջ 198, 5—14. «Այս Սպանդիարը. ինչպէս իրենց կը պատմեն, Առաւմտեան Հնորէնք ընդունեցաւ. որ որով պատեարազմ մէջ անոր եւ ոչ մէկ անգամ զիրար որդի, ի քոյ տառաւորեց, զոր իւրեւրուս մէջ պաշտարարով մը կը պաշտարարէր, ասոր համար ալ Պարսից ահարկու էր. որոնց զեմ կուռեցաւ եւ յաղթեց եւ ծանոթ վարդիները գծաւարմաւայց անդեր (Դարձաւ!) ժողովք, զորս ցոյսոր գեւ կը բռնէր, ուր կամայ կամայ բազմացան ու անցան եւ մեծ ազգ գործան»։

3 Մտեմ. Գաղիկ. Բ. ի. հար. Ա. 372, 378, իւ. 382/84, 388.

4 Վրական ժամանակագրութեան մէջ էջ 31, Եւրոպայի Սպանդիարը Բաւայի հակոբ⁵ ուղիւ կերպով. Պարսից թագաւորն է։

5 ՎԱՐԱՋԱ-ԹԻՐԱՑ Եւ ՎԱՐԱՋԱ-ՍԱԼԱԿ Բազրատունեաց գործածական անուններն են։

6 Մարտապայ անուանեալ Հայկական հին պատմութեան մէջ (Սերեւս. էջ 6, 12) կոչ Ապար, որդի Բիւրաթ (Բիրաթոյ)։

Աշուտ պատերիկի և այլառաջանի՝ + 761
(Ասորմեդրսահն Կոյր)

digitised by A.R.A.R.®

1. Գուրգեն Ա. Ատրիերեյի թագաւորին ճեռարգին կը համարուէ Եօզ'՝ կաթ. աղ. Եր. էջ 387. Ատրիերեյն (Դ.) կիւրաղապատի եւ Դուռի թամիկայի մարտը երկու մարաքիւրեղու աղբիկներ են կոտա. De admin. imp. էջ 207, 16 յլ.:

2. Եօզ'՝ կաթ. էջ 182:

3. Եօզ'՝ կաթ. էջ 183. Ժամանակագրութեան էջ 291 Դուռի թագաւորութեան Ե. որ 937 թի մուտ:

4. Եօզ'՝ կաթ. էջ 252, 255:

5. Իւր Թուգ Գուրգէն' Երիւթ աւ երիւթաւայր' Ատրիերեյն (Դ.) կիւրաղապատի որդւյն ինձնէփօրէ կը կոչուի կոտա. էջ 209, 26:

6. Ժամանակագրութեան մէջ այս Դուռի սերնդարանութիւնը շատ չփոխ է, վասն զի մերթ Ատրիերեյն' Երիւթ աւ երիւթաւայր, որին կը համարի եւ մերթ Բաղարատ թամիկայի. վերջին յամենայն գեղա սիւլ է քանի որ Բաղարատ' ըստ կոտանդիկի' երբ որդի միայն ունեւր:

7. կոտա. էջ 208, 11. 209, 3. 210, 7, 12/13, 213, 8/9: Վախուշտի թուականներուն համաձայն Ատրիերեյն (Դ.) կիւրաղապատին յառաջ մուտ է. սակայն այս' ըստ կոտանդիկի' առանց տարադոյսի սիւլ է:

8. Եօզ'՝ կաթ. էջ 183, կոտա. էջ 206, 9 յլ.:

9. Եօզ'՝ կաթ. էջ 379 (381):

10. կոտա. էջ 207, 4, 17. 209, 18. 212, 4, 23 յլ. 213, 10, 20:

11. կոտա. էջ 209, 18. 210, 9. 211, 12. 212, 4. 213, 6, 9:

12. կոտա. էջ 204, 17/18, 24. 207, 5/6, 20:

13. կոտա. էջ 210, 4. "2-րդ եղբոր, Ատրիերեյն կիւրաղապատի որդիք,":

14. կոտա. էջ 207, 20/21. 203, 16:

15. կոտա. էջ 207, 8 յլ., 19 յլ.:

16. Hist. de la Géorgie, էջ 287, 292, 295. առոր հակառակ էջ 285: Բաղարատ Գ. կ'անուանուի Դեմեթրի եւ Թեւազուի — Գորդի Բ. Թաւր — մեկ քրոջ որդին: [Թուրքիկն աղբիւր կը ներկայացնէ Միհրիթար Անեյրն աւ. Վարդանայ էջ 92, որ այս Գուրգէն' Հայոց Աշտու Գ. Ուրբան թագաւորին († 976) երբորդ որդւյն հետ կը նշխարեն: Սակայն այս ծանօթ չէ ժամանակակից Սա. Առաքիկի. որ բացաւայտ կերպով իրարեմ կը զատէ Հայոց Սիւրաւ Բ. Տիեզերակալ թագաւորին եղբորդ Գորգէնը (Գ. Լ. էջ 256) եւ Վրաց Բաղարատ թագաւորին որդին (Գ. Իւ. էջ 252, 10. 267, խա. 270) ու Ափիսալայ (Սիւրաւ եւ) Բաղարատ թագաւորին չայր' Գուրգէնը (Գ. Իւ. էջ 254, խգ. 276):

Թրգմ. 4. Մ. ՀԱՊԱՅԻՆ ԴՅԵ. 8. ՄԱՐԿՈՍԻԱՆՍ

Ա.Ե.Բ.

Ս. ՅԱԿՈԲ

ԱՅԳԱՅԻՆ ՀԻՌԱՅԻՆՈՑ

(Հարանդանութիւն)

Հոգարարութեան փետր. 15 գումարման աստեղագրութենէն կը տեսնուի որ Տիկին Տիւրուհի ԱՆՆԱՅԻՐԱՆԻ ԲԱՐԵԱՐԱՐՈՒԹԵՆՆԵՆ 12.000 Փրանք վերարուժական նոր սրահի մը կառուցման գործածելու արածութիւն ինչպիսեւէր է Աջգ. Վարչութենէ, եւ նա Մարտ 2 նամակաւ պատասխաններ է թէ չի կրնար անօրէնութիւն մ'ընել այդ մասին մինչեւ որ Հոգարարութիւնը չապահովէ Չափեան Օրիորդ Աննայի ցկեանս վճարելի 8% ութ առ հարիւր տոկոսը, ինչպէս նաեւ յարկաբանին աւարտման համար եղած եւ ըլլալիք փոխառութեանց տոկոսները, եւ չորոշէ թէ ինչի պիտի յառկայուի գլխաւորաբար այն մեծ գումարը (գ. Ս. 84, 8ր. 194) որուն հետեւեալ պատասխանը կը արուի:

Ս. ՅԱԿՈԲ

ԱՅԳԱՅԻՆ ԱՆՆԱՅԻՆՈՑ

Ի ԲԱՆԱԿԱԹԻ

կոտանդանագրոյի,

9 Մարտ 1906.

Արհիպատիւ եւ Գերազայիտա. Տէր

Չէր Արհիպատի. Տէրութեան Մարտ 2 թուակիր գրութիւնը ընդունելու պատիւն ունեցանք, եւ Հոգարարութեան Մարտ անոյն 6ին գումարման մէջ կարգացուեցաւ:

Յիշեալ գրութեամբ Պատկանելի Վարչական Ժողովը կը դիմէ որ Ս. Յակոբայ Հաստատութիւն

1. Չափեան Հնորհափայլ Աննա Օրիորդի նուիրած 3000 օսմ. սովոյ.

2. Եղբորքեան Հնորհափայլ Տիւրուհի Օրիորդին նուիրած 2185 օսմ. սովոյ 8% ութ առ հարիւր տոկոսները, ինչպէս նաեւ յարկաբանին կատարման համար եղած եւ ըլլալիք փոխառութեանց տոկոսները (ընդ ամենը 600 օսմ. սովի) վճարելու հարկին տակ կը դանուի, որով Պատկանելի Վրչ. Ժողովը նախ քան հաստատելու Հոգարարութեան որոշողութիւնը ի մասին չնմութեան վերահասարարին սրահին' կ'ուզէ կանխաւ գինոյալ 50.000 Փրանքի կիրառութեան համար Հոգարարութեան որոշողութիւնը:

Հոգարարութիւնն ունի ուշով խորհրդակցելով կը փութայ պատասխանել թէ Չափեան Հնորհափայլ Աննա Օրիորդին տրուելիք տարեկան 240 օսմ. տոկոսը յարկաբանին եկամուտէն պիտի արուի միշտ, ինչպէս նաեւ յարկաբանին կատարման համար ըրած եւ ըլլալիք փոխառութեանց տոկոսները տոկոսը եւ գումարաւորութիւնը, Վրչ. Ժողովը կողմանէ կարգուած յատուկ մասնաժողովը նոյն յարկաբանին եկամուտէն պիտի վճարէ:

Կը մնայ միայն Հնորհափայլ Եղբորքեան Տիւրուհի օրիորդին 50.000 Փրանքաց 176 օսմ.